

УДК 364.4.046.6

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ В УКРАЇНІ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ

Горішна Надія Мирославівна
м. Тернопіль

Актуальність матеріалу, викладеного у статті, обумовлена суспільною потребою у створенні в Україні ефективної системи соціального обслуговування людей похилого віку, що є важливою передумовою їх адаптації до способу життя на пенсії. У статті охарактеризовано основні проблеми людей похилого віку, проаналізовано концептуальні підходи до організації системи соціального обслуговування та визначено шляхи вдосконалення соціального обслуговування людей похилого віку в Україні.

Ключові слова: старість, люди похилого віку, соціальне обслуговування, соціальні послуги.

Важливим напрямом соціальної політики багатьох країн світу, у тому числі й України, є формування ефективної системи соціального обслуговування людей похилого віку. Зростання кількості людей старшого покоління, які потребують різних видів соціальних послуг, зумовлює потребу у збільшенні їх кількості, видів та диверсифікації шляхів їх надання в умовах обмежених ресурсів, скорочення чисельності активної робочої сили та зuboжіння переважної більшості населення країни.

Дані демографічних досліджень свідчать про постійне зростання кількості осіб похилого віку в загальній структурі населення нашої держави. Сьогодні кожний п'ятий житель України досяг 60-річного віку. Частка осіб 65 років і старших, котрі у 1994 році становили 14%, у 2025 році збільшиться до 21% [1]. До 2050 року, за прогнозом Інституту демографії і соціальних досліджень НАН України частка осіб старше 60 років складатиме 33,5% від усього населення країни [8]. В умовах прогресивного старіння населення актуальності набувають соціальні проблеми старості, які на сьогодні проявляються у малозабезпеченості, погіршенні здоров'я, самотності, відсутності можливостей для самореалізації тощо.

Сьогодні проблеми соціальної роботи з людьми похилого віку привертають увагу багатьох вітчизняних дослідників. Зокрема, становище людей похилого віку та стратифікаційні процеси у структурі суспільства досліджують Е. Лібанова, Л. Стадник; проблеми соціальної адаптації осіб похилого віку вивчають С. Кравцов, О. Комарова, А. Лобанова; організаційна структура системи соціального обслуговування аналізуються у роботах І. Свєдокімової, Ю. Ткаченко, Л. Єгорова та ін.

Аналіз науково-методичної літератури з проблеми дослідження свідчить, що питанням функціонування вітчизняної системи соціального обслуговування у сучасних умовах приділяється недостатня увага.

Метою статті є аналіз особливостей функціонування системи соціального обслуговування громадян похилого віку в Україні та визначення шляхів її оптимізації. Завдання статті передбачають: охарактеризувати найбільш суттєві проблеми життєдіяльності людей похилого віку, вирішення яких потребує функціонування системи соціального обслуговування; проаналізувати концептуальні підходи до соціального обслуговування як форми соціального захисту людей похилого віку; визначити шляхи вдосконалення соціального обслуговування людей похилого віку в Україні.

Старість є останнім етапом онтогенезу людини. Період старості часто називають геронтогенезом (грец. *geron* – стара людина і *genesis* – походження). Більшість дослідників вважає, що починається вона із 60 років і триває до смерті. Міжнародна класифікація виокремлює такі періоди геронтогенезу: похилий вік (для чоловіків 60-74 роки, для жінок 55-74 роки); старечий вік (75-90 років); вік довгожителів (90 років і старші) [4].

Відповідно до Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» від 16.12.1993 №3721-XII людьми похилого віку в Україні визнаються особи, які досягли пенсійного віку, а також особи, яким до досягнення встановленого пенсійного віку залишилося не більш як півтора року [2].

Початок процесу старіння хронологічно збігається із виходом на пенсію і завершенням трудової діяльності. Збільшення частки осіб пенсійного віку призводить до збільшення обсягів споживання суспільних ресурсів на соціальне забезпечення в старості. В умовах обмеженості таких ресурсів поширюється бідність та поглиблюється соціальна нерівність за віком. Бідність населення похилого віку зумовлює посилення тиску осіб пенсійного віку на ринок праці та додаткові матеріальні обов'язки працездатного населення. Збільшення частки осіб похилого віку формує специфічні потреби у товарах і послугах, житлі, медичному та соціальному обслуговуванні [7].

Окрім соціально-економічних проблем для людей похилого віку характерні й соціально-психологічні, зумовлені втратою фізичного потенціалу, життєвими розчаруваннями, незатребуваністю, втратою близьких, самотністю, нерозумінням і байдужістю з боку оточуючих. Припинення трудової діяльності зумовлює підвищення тривожності, погіршення самопочуття і певне зниження свого соціального статусу. Якщо людина, вийшовши на пенсію, не знайде нового застосування для своїх сил, то відбувається поступове звуження кола інтересів, зосередження на власному внутрішньому світі, зниження здатності до спілкування.

Багатьох соціально-психологічних проблем літніх людей можна уникнути, приділяючи їм належну увагу, виявляючи розуміння їхнього фізичного, психологічного стану. Необхідно полегшувати людям похилого віку адаптацію до життєвих змін, оскільки можливість пристосовуватися до нових умов з віком зменшується. Вирішувати це завдання покликана система соціального обслуговування та надання соціальних послуг.

Соціальне обслуговування – система соціальних заходів, яка передбачає сприяння, підтримку і послуги, що надають соціальні служби окремим особам чи групам населення для подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їх соціального статусу та повноцінної життєдіяльності [3]. Соціальне обслуговування людей похилого віку включає сукупність соціальних послуг, які надаються вдома та у спеціалізованих державних закладах та структурах, що діють за підтримки органів місцевого самоврядування. Порядком надання соціальних послуг громадянам похилого віку визначається Кабінетом Міністрів України.

Соціальні послуги розглядаються як комплекс заходів з надання допомоги особам, окремим соціальним групам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, з метою розв'язання їхніх життєвих проблем [3]. Соціальні послуги є цільовою допомогою, призначенням якої є подолання чи пом'якшення дії несприятливих життєвих обставин та відновлення повноцінного життя людини, зокрема, осіб похилого віку.

Законом України «Про соціальні послуги» передбачене надання наступних видів соціальних послуг:

- соціально-побутові послуги – забезпечення продуктами харчування, м'яким та твердим інвентарем, гарячим харчуванням, транспортними послугами, засобами малої механізації, здійснення соціально-побутового патронажу, соціально-побутової адаптації, виклик лікаря, придбання та доставка медикаментів тощо;
- психологічні послуги – надання консультацій з питань психічного здоров'я та поліпшення взаємин з оточуючим соціальним середовищем, застосування психодіагностики, спрямованої на вивчення соціально-психологічних характеристик особистості, з метою її психологічної корекції або психологічної реабілітації, надання методичних порад;
- соціально-педагогічні послуги – виявлення та сприяння розвитку різнобічних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, організація індивідуального навчального, виховного та корекційного процесів, дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної та художньої діяльності

- тощо, а також залучення до роботи різноманітних закладів, громадських організацій, зацікавлених осіб;
- соціально-медичні послуги – консультації щодо запобігання виникненню та розвитку можливих органічних розладів особи, збереження, підтримка та охорона її здоров'я, здійснення профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів, працетерапія;
 - соціально-економічні послуги – задоволення матеріальних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, що реалізуються у формі надання натуральної чи грошової допомоги, а також допомоги у вигляді одноразових компенсацій;
 - юридичні послуги – надання консультацій з питань чинного законодавства, здійснення захисту прав та інтересів осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, сприяння застосуванню державного примусу і реалізації юридичної відповідальності осіб, що вдаються до протиправних дій щодо цієї особи (оформлення правових документів, захист прав та інтересів особи, інша правова допомога тощо);
 - послуги з працевлаштування – пошук підходящої роботи, сприяння у працевлаштуванні та соціальне супроводження працевлаштованої особи;
 - інформаційні послуги – надання інформації, необхідної для вирішення складної життєвої ситуації (довідкові послуги), розповсюдження просвітницьких та культурно-освітніх знань (просвітницькі послуги); поширення об'єктивної інформації про споживчі властивості та види соціальних послуг, формування певних уявлень і ставлення суспільства до соціальних проблем (рекламно-пропагандистські послуги);
 - інші соціальні послуги.

Відповідно до статті 5 Закону України «Про соціальні послуги» виділяють сім форм соціального обслуговування: 1) за місцем проживання особи (вдома); 2) у стаціонарних інтернатних установах та закладах; 3) у реабілітаційних установах та закладах; 4) в установах та закладах денного перебування; 5) в установах та закладах тимчасового або постійного перебування; 6) у територіальних центрах надання соціальних послуг; 7) в інших закладах соціальної підтримки (догляду) [3].

На сьогоднішній день в Україні функціонують три моделі соціального обслуговування людей похилого віку: стаціонарна, напівстаціонарна та нестаціонарна.

Стаціонарна модель соціального обслуговування передбачає надання соціальних послуг у спеціалізованих будинках, будинках-інтернатах, пансіонатах для ветеранів праці та інвалідів, ветеранів Великої Вітчизняної війни, одиноких осіб та окремих професійних категорій людей похилого віку тощо. При стаціонарному обслуговуванні надаються такі основні види соціальних послуг: матеріально-побутові; послуги по організації харчування, побуту та дозвілля; соціально-медичні та соціально-гігієнічні послуги; сприяння в отриманні освіти і/або професії інвалідами відповідно з їх фізичними можливостями та розумовими здібностями; правові послуги; сприяння в організації ритуальних послуг.

У 2012 році мережа стаціонарного соціального обслуговування включала 325 будинків-інтернатів, у тому числі 74 будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів та 39 пансіонатів для ветеранів війни та праці, яка майже повністю задовольняє потребу населення у стаціонарному догляді [6].

Багато науковців і практиків відзначають, що існуюча система стаціонарного обслуговування громадян не відповідає сучасним вимогам і новим підходам у соціальній політиці. Тому одночасно із вдосконаленням діяльності існуючих стаціонарних закладів, створюються стаціонарні заклади нового типу. На сьогодні в Україні формується мережа будинків-інтернатів і стаціонарних закладів з невеликою чисельністю проживаючих. Створення таких закладів у громаді дає змогу наблизити стаціонарні соціальні послуги до звичного місця проживання осіб похилого віку, не розриваючи родинних і соціальних зв'язків, що склалися протягом життя.

Новою формою надання соціальних послуг з проживання стало також створення у регіонах України спеціалізованих житлових будинків для одиноких ветеранів війни і праці, пенсіонерів та інвалідів, у складі яких діють служби соціально-побутового при-

значення, медичного обслуговування, створюються умови для організації дозвілля. На сьогодні в Україні діє 9 таких будинків, у яких проживає близько 700 осіб [9, с.322].

Напівстаціонарна модель соціального обслуговування забезпечує надання послуг у відділеннях денного та нічного перебування, реабілітаційних центрах, медико-соціальних відділеннях, центрах соціального обслуговування. Основними видами послуг, що надаються у напівстаціонарних закладах є: соціально-побутові; психологічні; соціально-педагогічні; соціально-медичні; соціально-економічні; юридичні; інформаційні.

Нестаціонарна модель соціального обслуговування – це соціальне обслуговування за місцем проживання, термінове соціальне обслуговування, соціально-консультативна допомога, соціально-психологічна допомога.

До основних соціальних послуг, які можна отримати вдома, належать: організація харчування та доставка продуктів додому; допомога у придбанні медичних препаратів, промислових і продовольчих товарів першої необхідності; сприяння отриманню медичної допомоги, супроводження до медичного закладу, лікарні поліклініки; сприяння організації юридичної та інших правових форм допомоги; підтримання умов проживання відповідно до гігієнічних вимог; сприяння організації ритуальних послуг; організації різних соціально-побутових послуг залежно від умов проживання (місто чи сільська місцевість); допомога в оформленні документів, у тому числі для встановлення опіки; розміщення в стаціонарні заклади соціального обслуговування.

У системі праці і соціального захисту населення розвинута мережа територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг). Такі заклади є державними або комунальними установами, що надають соціальні послуги пенсіонерам, інвалідам, одиноким непрацездатним громадянам та іншим соціально незахищеним категоріям населення вдома, в умовах стаціонарного, тимчасового та денного перебування, які спрямовані на підтримку їх життєдіяльності і соціальної активності. Таким чином територіальні центри соціального обслуговування є універсальними установами, що надають соціальні послуги, характерні для усіх трьох моделей: стаціонарної, нестаціонарної та напівстаціонарної. Станом на 01.01.2012 року в Україні діяло 735 територіальних центрів, якими обслуговувалось 1432,6 тис. осіб [1].

Таким чином, соціальне обслуговування осіб похилого віку в Україні включає у себе сукупність соціальних послуг, які надаються громадянам на дому або у спеціалізованих державних та комунальних закладах, а також підприємствами іншої форми власності.

Нині в Україні значною мірою сформований, хоча до кінця не завершений, баланс трьох основних компонентів: довготривалої допомоги і догляду; служб обслуговування вдома; неформальної допомоги (допомоги і догляду, які забезпечують сім'я, родина, друзі, громада).

Нинішня система соціальних послуг України недостатньо мобільна – їх якість, кількість та доступність значно відстають від сучасних потреб. Тим часом маємо значне розширення контингенту населення, яке є потенційним споживачем таких послуг – крім інвалідів та осіб похилого віку, це ще й малозабезпечені сім'ї, бездомні громадяни, особи, звільнені з місць позбавлення волі, дітисироти. Тому сьогодні назріла об'єктивна потреба реформувати систему надання соціальних послуг, формувати модель надання соціальних послуг європейського зразка, розвивати державні та недержавні соціальні служби.

Процес реформування системи соціальних послуг розпочався у нашій країні у 2003 році із прийняття Закону України „Про соціальні послуги”. У 2007 році розпорядженням Кабінету Міністрів України № 178-р була затверджена «Концепція реформування системи соціальних послуг», розроблена фахівцями Мінпраці, інших центральних органів виконавчої влади, міжнародних організацій та громадських об'єднань.

Найважливішими складовими реформування, відповідно до Концепції реформування системи соціальних послуг, є: впровадження стандартів соціальних послуг, спрямованих на покращення якості життя користувачів послуг; запровадження системи

контролю за якістю соціальних послуг та відповідністю послуг встановленим державою стандартам; впровадження у сферу соціальних послуг ринкових механізмів, які стимулюватимуть надавачів послуг до постійного покращення їх якості; вдосконалення управління державними видатками на соціальні послуги з метою їх гнучкого та раціонального використання [5].

В Україні триває робота з реформування нормативно-правової бази з питань надання соціальних послуг. Зокрема, з метою впровадження елементів соціального контракту, що діють у багатьох країнах, де робота в громаді давно стала складовою діяльності соціальних служб, Міністерство соціальної політики бере участь у розробці проекту Закону України „Про соціальне замовлення у сфері надання соціальних послуг”.

На сьогодні розроблено пропозиції щодо внесення змін до Закону України „Про соціальні послуги” в частині формування правових засад для розробки стандартів якості соціальних послуг, визначення суб'єктами надання соціальних послуг.

У планах на майбутнє створення системи управління якістю соціальних послуг, інфраструктури соціальних послуг, системи оцінювання результативності роботи соціальних служб. Передбачається впровадження соціальної стандартизації, за рахунок якої можна очікувати зменшення витрат державних коштів [5].

Щораз більше визнання отримує необхідність впровадити в місцевих органах соціального захисту процедури вивчення потреб у соціальних послугах, що включає розробку й впровадження методики вивчення потреб місцевих громад у соціальних послугах, планування соціальної замовлення і відповідне надання послуг у громаді на підставі виявлених потреб, проведення навчання працівників органів місцевої влади з питань визначення потреб та планування соціальних послуг.

Таким чином, здійснений нами аналіз дозволяє зробити наступні висновки.

Прогресивне старіння населення є актуальною соціальною проблемою для переважної більшості країн світу, у тому числі й України, яка має один із найвищих рівнів старіння населення у

світі. Зростання частки людей похилого віку ймовірно призведе до збільшення кількості людей даної вікової категорії, які потребуватимуть соціального обслуговування.

Встановлено, що основними проблемами людей похилого віку є: малозабезпеченість, самотність, погіршення здоров'я, відсутність можливостей для самореалізації, різке зниження соціального статусу, соціальна нерівність на основі віку та психологічні проблеми, зумовлені негативними стереотипами сприйняття старості, як у самих людей похилого віку, так і в інших вікових групах.

Значним потенціалом щодо забезпечення соціальної адаптації людей похилого віку до старості та нових соціально-економічних умов володіє система соціального обслуговування, у якій входять заклади стаціонарного, напівстаціонарного та нестаціонарного типу.

Серед основних проблем, що характерні для сучасної вітчизняної системи соціального обслуговування слід відзначити її централізованість, фрагментарність надання соціальних послуг, їх недоступність, орієнтованість на стаціонарний догляд, відсутність індивідуального підходу. Означені проблеми ускладнюють інтеграцію людей похилого віку у суспільство і не забезпечують суттєвого поліпшення якості їх життя.

Основними напрямками вдосконалення соціального обслуговування людей похилого віку є підвищення їх якості надання послуг та їх модернізація, запровадження нових видів соціальних послуг з урахуванням специфіки регіону, соціально-демографічних характеристик споживачів та їх потреб у різних видах послуг. Реформування системи соціального обслуговування повинне відбуватися системно, з врахуванням стратегічних напрямів соціальної політики, які спрямовані на забезпечення соціального розвитку, підвищення рівня та якості життя населення.

Перспективи подальших досліджень полягають в обґрунтуванні шляхів вдосконалення законодавчої та нормативно-правової бази, розробки методології організації і надання інноваційних соціальних послуг, розробки і впровадження технологій взаємодії громадських, державних та комерційних організацій, що займаються проблемами людей похилого віку.

Література та джерела

1. Довідка щодо соціальної політики протягом 2010-2012 років. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://te.zavantag.com/docs/3926/index-6524.html>> – Мова укр.
2. Закон України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» від 16.12.1993 №3721-XII (редакція від 09.12.2012). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : 14.01.2013 : <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3721-12>> Загол. з екрану. – Мова укр.
3. Закон України «Про соціальні послуги» від 19.06.2003 № 966-IV. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/966-15>> – Мова укр.
4. Каць Р.В. Центр соціальної активності громадян : методичний посібник /Р.В. Каць, І.В. Семеняченко, Л.О. Сквір. – Кременчук, 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : 14.01.2013 : <www.frgk.com.ua/Методическое%20пособие%20создание%20ЦС...> Загол. з екрану. – Мова укр.
5. Міністерство соціальної політики України. Реформування системи соціальних послуг. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?jsessionid=718331B1BE963763839E8C0BC606D395?art_id=117406&cat_id=117425> – Мова укр.
6. Міністерство соціальної політики України. Соціальне обслуговування інвалідів будинками-інтернатами. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article%3Bjsessionid=96B256797EE26FE96EB5DAE00CC34E4C?art_id=117477&cat_id=117425> – Мова укр.
7. Постанова Кабінету Міністрів України від 24 червня 2006 р. N 879 «Про затвердження Стратегії демографічного розвитку в період до 2015 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/879-2006-p>> – Мова укр.
8. Стадник Л.А. Нові напрями кадрової політики та інформаційної підтримки при наданні медико-соціальної допомоги людям літнього віку / Л.А.Стадник. – V Національний конгрес геронтологів і геріатрів України. Тези. – К. – 12-14 жовтня 2010 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.geront.kiev.ua/psid> і <www.nbu.gov.ua/portal>. – Мова укр.
9. Стефанова О. А. Реалізація державної соціальної політики підтримки осіб похилого віку серед ветеранів і дітей війни / О. А. Стефанова // Теорія та практика державного управління : [зб. наук. пр. / гол. ред. О. Ю. Амосов]. – Х., 2010. – Вип. 3 (30). – С. 315-322.

Актуальность материала, изложенного в статье, обусловлена общественной потребностью в создании в Украине эффективной системы социального обслуживания людей пожилого возраста, что является важной предпосылкой их адаптации к образу жизни на пенсии. В статье охарактеризованы основные проблемы пожилых людей, проанализированы концептуальные подходы к организации системы социального обслуживания и определены пути совершенствования социального обслуживания людей пожилого возраста в Украине.

Ключевые слова: старость, люди пожилого возраста, социальное обслуживание, социальные услуги.

The relevance of material presented in the article is caused by social need to establish in Ukraine an effective system of social services provision for the elderly, which is an important precondition for their adaptation to life in retirement. The author of article has described main problems of the elderly, has analyzed the conceptual approaches to social services provision as well as the ways of improving social services for the elderly in Ukraine.

Key words: aging, the elderly, provision, social services.